

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.30>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Божик Валерій Іванович,

аспірант

(Навчально-науковий інститут права
імені князя Володимира Великого

Міжрегіональної академії управління
персоналом,

м. Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню забезпеченню прав особи під час вжиття запобіжних заходів під час досудового розслідування кримінальних проступків. Проаналізовано види запобіжних заходів, яких можна вжити у провадженні щодо кримінальних проступків. Розглянуто процесуальні особливості вжиття запобіжних заходів до осіб, які вчинили кримінальні проступки. Наголошено на тому, що вжиття запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків має здійснюватися з урахуванням важливості мінімізації обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, з одного боку, та необхідності виконання завдань кримінального провадження, з іншого боку. Додержання при цьому такого балансу інтересів держави та особи забезпечується в межах кримінальної процесуальної форми. З'ясовано, що передання неповнолітніх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників фактично є подібним до такого запобіжного заходу, як особисте зобов'язання, що дозволяється застосовувати у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, тому у провадженнях щодо кримінальних проступків не слід обмежувати вжиття такого запобіжного заходу, як передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд. Зроблено висновок про недоцільність покладення обов'язку носити електронний засіб контролю на підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального проступку. Запропоновано доповнити ст. 299 КПК України положенням, відповідно до якого під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається покладення обов'язку носити електронний засіб контролю. Таким чином, забезпечення прав особи під час вжиття запобіжних заходів під час досудового розслідування кримінальних проступків потребує особливої уваги з огляду на значний обмежувальний характер таких заходів. Важливим є внесення змін до кримінального процесуального законодавства задля вдосконалення механізму забезпечення прав особи під час вжиття запобіжних заходів у провадженні щодо кримінальних проступків.

Ключові слова: кримінальний проступок, запобіжні заходи, заходи забезпечення, кримінальне провадження.

SPECIAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL INFRACTIONS

Bozhyk Valerii Ivanovych,
Postgraduate Student
(Educational and Scientific Institute
of Law named after Prince Vladimir
the Great of the Interregional Academy
of Personnel Management, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the research of ensuring the rights of the individual when applying measures during pre-trial investigation of criminal offences. The types of preventive measures that can be applied in criminal proceedings are analyzed. The procedural peculiarities of the application of preventive measures to persons who have committed criminal offenses are considered. It was emphasized that the application of preventive measures in criminal proceedings for criminal offenses should be carried out taking into account the importance of minimizing the limitation of the rights of the suspect accused on the one hand and the need to carry out the tasks of criminal proceedings on the other. At the same time, the balance of interests of the state and the person is ensured within the framework of criminal procedural form. It has been established that the transfer of minors to the care of parents, guardians or guardians is, in fact, similar to a preventive measure such as a personal obligation that can be used in criminal proceedings for criminal offenses. Therefore, criminal proceedings should not restrict the use of such precautionary measures as the transfer of a suspected or accused juvenile to supervision. It is concluded that it is inappropriate to impose an obligation to wear an electronic means of control of a suspect accused of a criminal offense. It is proposed to supplement Art. 299 of the CPC of Ukraine a provision under which, in the pre-trial investigation of criminal offenses, it is not permissible to impose an obligation to wear an electronic means of control. Thus, the safeguarding of a person's rights in the application of precautionary measures in the pre-trial investigation of criminal offenses requires particular attention given the significant restrictive nature of such measures. It is important to amend the criminal procedural legislation in order to improve the mechanism of securing the rights of the individual during the application of preventive measures in criminal proceedings.

Key words: criminal offense, precautionary measures, security measures, criminal proceedings.

Актуальність. Визначення особливостей забезпечення прав особи під час вжиття запобіжних заходів під час досудового розслідування кримінальних проступків потребує особливої уваги з огляду на значний обмежувальний характер таких заходів. Так, саме під час вжиття запобіжних заходів у кримінальному провадженні обмежується одне з фундаментальних прав людини, а саме право особи на свободу та особисту недоторканість.

Стан дослідження. Питанням забезпечення прав особи під час вжиття запобіжних заходів у кримінальному провадженні присвятили свої праці такі науковці, як І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, К.Д. Волков, О.М. Коріняк, В.Т. Маляренко, В.В. Михайленко, М.Я. Никоненко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, К.О. Серета, В.О. Січко, Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло, В.І. Фаринник, О.Г. Шило.

Мета дослідження. Водночас характерні ознаки забезпечення прав особи під час вжиття запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків не висвітлені в науковій літературі належним чином.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з можливістю звуження фундаментальних прав людини під час вжиття запобіжних заходів у кримінальному провадженні законодавством обмежено коло учасників, щодо яких таких заходів можна вживати. Так, відповідно до ч. 1 ст. 177 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), запобіжні заходи, на відміну від заходів забезпечення кримінального провадження, можуть застосовуватись лише до підозрюваного або обвинуваченого задля забезпечення останнім покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

О.М. Коріняк справедливо зазначає, що законність вибору запобіжних заходів та вимоги щодо належного забезпечення прав і свобод людини під час реалізації цього інституту вимагають від правоохоронних органів та суду надзвичайної зваженості та обґрунтованості під час прийняття рішення про їх застосування, оскільки завжди існує ймовірність притягнення невинного до кримінальної відповідальності [1, с. 4]. В.О. Попелюшко також акцентує увагу на тому, що залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів вжиття цих заходів процесуального примусу, можна давати оцінку про ступінь свободи в державі й турботу про дотримання прав людини в ній [2, с. 4].

Вжиття запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків має здійснюватися з урахуванням важливості мінімізації обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, з одного боку, та необхідності виконання завдань кримінального провадження, з іншого боку. Додержання при цьому такого балансу інтересів держави та особи забезпечується в межах кримінальної процесуальної форми.

Відповідно до ст. 299 КПК України під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається вжиття запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою. Це обґрунтовується тим, що такі запобіжні заходи є найсуворішими відповідно до ч. 2 ст. 176 КПК України, а їх застосування до підозрюваних, обвинувачених у вчиненні кримінальних проступків не відповідало би ступеню суспільної небезпеки інкримінованих правопорушень.

Слід також зазначити, що це положення відповідає вимогам Рекомендації «Стовсовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 року № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам, у п. 3 розділу II якої зазначено про те, що під час спрощених проваджень не слід вживати фізичних заходів примусу, особливо тримання під вартою [3]. У п. 2.3. Стандартних мінімальних правил ООН щодо заходів, що не пов'язані з тюремним ув'язненням (Токійські правила), затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р. також зазначено, що задля забезпечення більшої гнучкості згідно з характером і ступенем тяжкості правопорушення, особистістю та біографією правопорушника, а також з інтересами захисту суспільства та уникнення невинного застосування тюремного ув'язнення система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий вибір заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (від досудових до післясудових заходів) [4].

Таким чином, у кримінальному провадженні щодо проступків, відповідно до ст. ст. 176, 299 КПК України, можуть застосовуватись запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання та особистої поруки.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. текст ст. 299 КПК України передбачений у такій редакції: «Під час досудового розслідування кримінальних проступків як тимчасовий запобіжний захід застосовується затримання особи на підставах та в порядку, визначених цим Кодексом, а також такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука. Підозрюваному роз'яснюється його обов'язок з'явитися за першим викликом до дізнавача, прокурора або суду».

Слід зазначити, що у цьому формулюванні не враховуються особливості вжиття запобіжних заходів стосовно неповнолітніх, а також щодо особи, стосовно якої передбачається вжиття примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до ст. 493 КПК України до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Сутність цього запобіжного заходу полягає в тому, що батьки (або один з батьків), опікун чи піклувальник або представник адміністрації дитячої установи бере на себе письмове зобов'язання забезпечити належну поведінку та своєчасне прибуття неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду [5, с. 392].

Таким чином, передання неповнолітніх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників фактично є подібним до такого запобіжного заходу, як особисте зобов'язання, що дозволяється застосовувати у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Отже, на нашу думку, у провадженнях щодо кримінальних проступків не слід обмежувати вжиття такого запобіжного заходу, як передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд.

Слід зазначити, що такий захід процесуального примусу, як поміщення у приймальник-розподільник для дітей, не може застосовуватись у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків з огляду на те, що, відповідно до ст. 499 КПК України, він застосовується за наявності достатніх підстав вважати, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'яти років.

Відповідно до ст. 508 КПК України до особи, стосовно якої передбачається вжиття примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх вжиття, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи, як передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Такі запобіжні заходи є засобами впливу на особу, яка має психічний розлад (обмеження свободи або встановлення нагляду залежно від рівня суспільної небезпеки хворого), задля запобігання подальшої суспільно небезпечної поведінки до вирішення судом питання про вжиття примусових заходів медичного характеру по суті з одночасним наданням їй невідкладної психіатричної допомоги, якщо вона того потребує [6, с. 179].

Варто звернути увагу на те, що у п. п. 4 і 5 принципу 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» № 46/119 (прийнята 17 грудня 1991 р.) передбачено право будь-якої психічно хворої особи на здійснення всіх визнаних міжнародних норм громадянських,

політичних, економічних, соціальних і культурних прав та прямо зазначено неприпустимість будь-якої дискримінації, тобто встановлення у зв'язку з психічним захворюванням особи таких відмінностей, виключень або переваг, наслідком яких є заперечення або обмеження рівності в реалізації прав. Відповідно до принципу 20 щодо осіб, які вчинили заборонені кримінальним законом діяння, якщо передбачається або встановлено, що вони страждають психічним захворюванням, загальні принципи захисту підлягають застосуванню в повному обсязі з такими мінімальними, необхідними в цих обставинах змінами та винятками, які не будуть наносити шкоди їх правам [7].

Водночас такий запобіжний захід, як поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, пов'язаний із суттєвим обмеженням права особи на свободу й особисту недоторканність, яке, за загальним правилом, не застосовується у провадженні щодо кримінальних проступків з огляду на невеликий ступінь їх суспільної небезпеки.

З огляду на викладене у провадженні щодо кримінальних проступків не має застосовуватись такий запобіжний захід, як поміщення особи до психіатричного закладу, про що необхідно зазначити у ст. 299 КПК України.

Вжиття запобіжних заходів у кримінальному провадженні передбачає можливість покладення на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені у ч. 5 ст. 194 КПК України. Цими обов'язками є такі:

- прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;
- не відлучатися з населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею з дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;
- пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;
- докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;
- здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;
- носити електронний засіб контролю.

Покладення на підозрюваного обов'язків, передбачених у ст. 194 КПК України, передбачає обмеження права особи на свободу пересування, вільного вибору місця проживання, а також права вільно залишати територію України, які передбачені у ст. 33 Конституції України. Крім того, це право встановлено у ст. 2 Протоколу 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися й вільно вибирати місце проживання в межах цієї території. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи власну. Щодо здійснення цих прав не може бути встановлено жодних обмежень, крім передбачених законом і необхідних у демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, захисту здоров'я чи моралі або задля захисту прав і свобод інших осіб [8].

Окремої уваги потребує питання можливості покладення на підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального проступку обов'язку носити електронний засіб контролю.

Застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження [9].

Отже, на відміну від інших обов'язків, передбачених у ч. 5 ст. 194 КПК України, під час покладення обов'язку носити електронний засіб контролю обмежується право особи на особисту недоторканність, яка, відповідно до ст. 3 Конституції України, визнається найвищою соціальною цінністю. Право особи на свободу та особисту недоторканність передбачене у ст. 29 Конституції України, п. 5 ч. 1 ст. 7, ст. 12 КПК України [10], ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11] та інших законодавчих актах.

В юридичній літературі забезпечення права на свободу та особисту недоторканність розглядається переважно в аспекті можливості обмеження саме свободи людини під час вжиття запобіжних заходів, пов'язаних з триманням під вартою, домашнім арештом, а також під час затримання особи [12; 13].

Варто навести думку М. Самбора про те, що застосування електронного засобу контролю є нічим іншим як додатковим обов'язком, який може бути покладений на підозрюваного чи обвинуваченого, щодо якого застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, для забезпечення належного контролю за його поведінкою. При цьому питання про покладення такого обов'язку, як носіння електронного засобу контролю, має вирішуватися одночасно зі вжиттям запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або після нього, що, на думку автора, відповідає законодавчим приписам [14, с. 128].

Погоджуємося з положенням про те, що застосування електронних засобів контролю не належить до самостійних видів запобіжних заходів, а є додатковим обов'язком, який може бути покладений на підозрюваного чи обвинуваченого, що підтверджується ч. 5 ст. 194 КПК України. Водночас нині не встановлено вимоги щодо покладення обов'язку носити електронний засіб контролю виключно під час вжиття запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. У ч. 2 ст. 195 КПК України визначено, що електронні засоби контролю можуть застосовуватися у таких двох випадках: слідчим на підставі ухвали слідчого судді, суду про вибір стосовно підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, якою на останнього покладено відповідний обов'язок; працівниками органу Національної поліції на підставі ухвали слідчого судді, суду, якою щодо підозрюваного, обвинуваченого вибрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту.

Таким чином, ці положення свідчать про можливість покладення на підозрюваного, обвинуваченого обов'язку носити електронний засіб контролю під час вжиття запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі.

Отже, право особи на особисту недоторканність також може бути обмежено під час вжиття запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, а саме в разі покладення на підозрюваного, обвинуваченого обов'язку носити електронний засіб контролю.

Так, В.П. Грובה зазначає, що суб'єктивне право на особисту недоторканність включає можливість особи бути захищеною від будь-яких незаконних обмежень її індивідуальної свободи, фізичної та психічної недоторканності. Індивідуальна свобода дає можливість діяти відповідно до своїх інтересів і уявлень, створює умови для здійснення власного, індивідуального вибору, володіє максимальною кількістю можливостей для задоволення потреб розвитку та самовираження особистості [15, с. 100].

Висновки. Враховуючи викладене, вважаємо недоцільним покладення обов'язку носити електронний засіб контролю на підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального проступку. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ст. 299 КПК України положенням, відповідно до якого під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається покладення обов'язку носити електронний засіб контролю.

Таким чином, забезпечення прав особи під час вжиття запобіжних заходів під час досудового розслідування кримінальних проступків потребує особливої уваги з огляду на значний обмежувальний характер таких заходів. Важливим є внесення змін до кримінального процесуального законодавства задля вдосконалення механізму забезпечення прав особи під час вжиття запобіжних заходів у провадженні щодо кримінальних проступків.

Список використаних джерел:

1. Коріняк О.М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні України : монографія / за заг. ред. Г.К. Кожевнікова. Київ : ЛІПС, 2013. 195 с.
2. Попелюшко В.О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави та суб'єкти застосування. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 4-6.
3. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339.
4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), прийняті 14 грудня 1990 р. Резолюцією 45/110 генеральної асамблеї ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012. 664 с.
6. Смирнова-Бартенева В.В. Забезпечення прокурором законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 178-181.
7. Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги № 46/119 (прийняті 17 грудня 1991 р. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_905.
8. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16 вересня 1963 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059.
9. Про затвердження Порядку застосування електронних засобів контролю : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 8 червня 2017 р. № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-17>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Волков К.Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2015. 245 с.
13. Бялковський Д.А. Судовий контроль забезпечення права на свободу й особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 5. Т. 2. С. 124-128.
14. Самбор М. Застосування електронних засобів контролю як одного з обов'язків, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, за нормами Кримінального процесуального кодексу України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 125-131.
15. Грובה В.П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97-101.